

Farkas Gyöngyi

„...a külső látszat és nagy hangoskodás dacára szemben állott a népi demokrácia társadalmi rendjével...”

Kollektivizálás és ellenségteremtés (Tyukod, 1951)

„Kommunista vagyok és ha kizárnak is az leszek.”¹ Ezzel a hatásos mondattal zárta le a Szabolcs-Szatmár megyei Tyukod község tanácsitkára,² Lengyel Zoltán a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Csengeri Járási Bizottságához írt levelét, amelyben az ellen tiltakozott, hogy a községi alapszervezet 1951. április 20-án kizárta a pártból. A kizárás nem érthette azonban váratlanul. A községi tanács április 7-i végrehajtó bizottsági (vb) ülésén³ ugyanis már határozat született arról, hogy visszahívják a testületből és kezdeményezik, hogy függesszék fel állásából. A tanácsitkár személyesen nem tudott védekezni egyik döntés ellen sem, mivel március elsejétől a nyíregyházi kórházban feküdt, ezért írásban próbálta megcáfolni az ellene felhozott vádakat.

A tyukodi tanácsitkár esete, hatalomból való kirekesztésének körülményei, amelyek rekonstruálása e tanulmány célja, elsősorban azokba a hatalmi viszonyokba enged betekintést, amelyek a falusi települések lakóinak életét az 1950-es évek elején meghatározták. Az ügyben keletkezett szövegekből kiindulva, a Lengyel elleni vádak nyomvonalán haladva kíséreljük meg feltárni a hatalmi hierarchia alsó szintjén álló tanácsitkár mozgásterét, döntési lehetőségeit az eseményeknek háttérrel adó kollektivizálás idején.

Az elemzéshez felhasznált szövegeket – forrásainkat – egy kivételével a tanácsitkár által képviselt, majd az ellene fellépő hatalom – tanács, párt és Államvédelmi Hatóság (ÁVH) – hozta létre. Az egyetlen eltérő jellegű szöveg Lengyel Zoltán idézett levele. A különböző céllal készült konstrukciók összevetéséből próbálok meg tanulmányomban egy hihető történetet alkotni.

¹ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottságához.

² Egészen pontosan: Lengyel Zoltán Tyukod Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának a titkára volt.

³ SZSZBMÖL XXIII. 917. b. 1951. április 7.

KOLLEKTIVIZÁLÁS, ELLENSZEGÜLÉS, A „BŰNÖSÖK” MEGNEVEZÉSE. AZ ESET HÁTTERE

A tyukodi tanácstitkár bukása az 1951 telén és kora tavaszán zajló kollektivizálás eseményeivel hozható összefüggésbe. A Csengeri járás az MDP II. kongresszusa⁴ előtt megélnéknélkülő tsz-szervezési kampány során nagy sikereket ért el. Szabolcs-Szatmár megye 27 úgynevezett termelőszövetkezeti községéből 16-ot a Csengeri járásban hoztak létre. A tsz-szervezőknek Tyukodon is sikerült elérniük, hogy a lakosság nagyobb része aláírja a belépési nyilatkozatot. A szocialista mezőgazdaság agitátorainak elvonulása után azonban Tyukodon és a vele szomszédos Porcsalmán (Csenger után a járás két legnagyobb községében) a nagy nehézségek árán létrehozott termelőszövetkezeti csoportok (tszcs-k) a lakosság heves tömegmegmozdulásainak kíséretében szinte azonnal bomlásnak indultak. Mindkét községben napokon keresztül több százan gyűltek össze a hatalom jelképének tekintett tanácsháza előtt és a belépési nyilatkozatok megsemmisítését, a községből elhurcoltak hazahozatalát és egyéb sérelmeik orvoslását követelték. A lakosság lecsendesítése a tehetetlen községi szervektől elég gyorsan a hatalmi hierarchiában egyre magasabb szinten állók kezébe került, illetve a „rendcsinálás” erőszakosabb formáinak irányába tolódott el. A hatalom riadalmát jól mutatja, hogy az ÁVH élén álló Péter Gábor is a helyszínre érkezett, és személyesen vett részt a visszavágás stratégiájának kidolgozásában. A hatalom csak a lakosság megfélemlítésével tudta a tüntetéseket megállítani és megakadályozni a termelőszövetkezeti csoportok teljes szétesését: a községeket éppen elhagyó „tsz-csináló” népnevelők helyére az ÁVH „rendcsináló” karhatalmi egységei és nyomozói érkeztek, hogy leleplezzék és megbüntessék a „bűnösöket”.⁵

A bűnösök megnevezésének előfeltétele azonban a Tyukodon és Porcsalmán történt események értelmezése volt. A diktatórikus rendszer kizárólagosságra törekvő és mindent átható ideológiája meglehetősen szűkre szabta az ÁVH-tisztek értelmezési lehetőségeit. A tüntetések valódi okainak feltárása és leírása nem illett bele a szocializmus építéséről és a falusi társadalomról hirdetett hivatalos eszmék rendszerébe.

A mezőgazdaság szocialista átalakításáról szóló tantételek szerint ugyanis a parasztság (korabeli hivatalos szóhasználat szerint a „dolgozó parasztság”) – meggyőződve a társas gazdálkodás és a nagyüzemi forma előnyeiről – önként fog termelőszövetkezeteket alakítani. Az önkéntesség tiszteletben tartása fontos elvnek számított, ugyanakkor azonban a kistulajdonosokból álló parasztságot olyan kon-

⁴ Az 1951 telén folyó tsz-szervezési kampánynak fontos politikai szerepet szántak. Az MDP 1951. február 25-én nyíló II. kongresszusa előtt jelentős eredményeket kellett produkálni. A kongresszuson a kollektivizálás „sikereire” hivatkozva kívánták felgyorsítani a mezőgazdaság „szocialista átszervezését”. Ekkor törekedtek először egy-egy település teljes mezőgazdasági lakosságának beszerzésére, úgynevezett termelőszövetkezeti városok, illetve községek alakítására.

⁵ Az eseményeket a Hajnal István Kör 2008-as konferenciáján részletesen is bemutattam: Farkas 2008.

zervatív társadalmi csoportnak tartották, amely nem egykönnyen ismeri fel saját érdekeit, és ésszerűtlenül sokáig kötődhet földtulajdonához és a gazdálkodás egyéni formáihoz. Ezért szükséges és hasznos döntéseik „helyes” irányba terelése, meggyőzésük, illetve „felvilágosításuk” – szölte a tanítás. A befolyásolás tehát mint pozitív tett szerepelt a kollektivizálás egyébként teljes önkéntességet hirdető elméletében.

A hatalom célkitűzéseit és uralmi gyakorlatát magyarázni, népszerűsíteni és legitimálni igyekvő mindennapi propaganda, amely a hivatalos beszédmódot is erősen áthatotta, a fenti eszmékből építkezett úgy, hogy az elméletet gyakorlati céljainak megfelelően alakította át. A kollektivizálásról szóló korabeli hivatalos szövegek (tanácsi, párt- és ÁVH-iratok) a falut csatatérként jelenítik meg, ahol kíméletlen harc folyik a „dolgozó parasztok” megnyeréséért a kommunisták és az ellenség között. A falu lakói ebben a megközelítésben passzív szereplők, saját érdekeik felismerésére önmaguktól képtelen, manipulálható személyek, akiket a kommunisták a jó, az ellenség a rossz irányba befolyásol. Az ellenség fogalmának beemelése az értelmezési keretbe lehetővé tette, hogy úgy lehessen elbeszélni a kollektivizálás esetleges kudarcait, hogy a fő ok ne a gazdálkodók ellenállása, hanem az ellenség nyílt vagy rejtett praktikája legyen.

A porcsalmi és tyukodi eseményeket is eszerint a sablon szerint értelmezték az ügyet vizsgáló ÁVH-tisztek, valamint utóbb a tanulságokat kiértékelő tanácsi és pártszervek: „nem voltunk kellő éberek, s így az ellenség felülkerekedett rajtunk”⁶ – mondta a tyukodi gépállomás egyik dolgozója az üzemi pártszervezet 1951. március 31-i taggyűlésén. Az állambiztonsági szervek nyomozása során kikerekedő történet szerint a két községben az ellenség több irányból is támadott. A kollektivizálás kezdetén rémhírekkel igyekeztek elrettenteni a „becsületes dolgozó” parasztokat a tszcs-től. Később azonban, amikor látták, hogy a lakosok nagy része mégiscsak belép a csoportokba, taktikát változtattak. Ők is csoporttagok lettek – sőt többen elnökök is –, de csak azért, hogy immár belülről bomlasszanak. A megtévesztett tyukodi és porcsalmi parasztok tehát az ő hatásukra léptek csak fel, és tüntettek napokig a kollektivizálás ellen. Az ellenség a helyi hatalomba is beférkőzött, ami lényegesen megkönnyítette bomlasztó-romboló munkáját.

Az ellenség azonosításához szintén sablonokat használtak az ÁVH-nyomozók. Az elsődleges „falusi ellenség” a korszak ideológiájában és politikai gyakorlatában a „kulák” volt. Bár léteztek különféle meghatározások arról, hogy ki is tekinthető kuláknak, a hatalomnak nem állt igazából érdekében a fogalom precíz definiálása, mivel bizonytalan, elmosódott jelentésével univerzálisabb harci eszköznek bizonyult. Általában a helyi társadalom tekintélyes, szilárdabb anyagi bázissal és nagyobb termelési tapasztalattal rendelkező gazdáinak megkülönböztetésére, kirekesztésére és tönkretételére szolgáló hatalmi eszköz volt.⁷ Szintén ellenségként definiálták az 1945 előtti hatalmi rendszerben funkciót betöltő személyeket: a helyi önkormányzat tisztviselőit, alkalmazottjait, valamint

⁶ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 18. ő. e. Jegyzőkönyv a Tyukodi Gépállomás pártszervezetének taggyűléséről. 1951. március 31.

⁷ A kulák társadalmi-politikai fogalmának történetéről: Bolgár 2008.

a csendőröket. Küzdőfélnek tekintették ezenkívül a papokat, lelkészeket, szekta-tagokat. Ugyancsak gyanús volt mindenki, aki valamilyen ellenőrizhetetlen kereskedelmi tevékenységgel, kupeckedéssel foglalkozott.

A tyukodi és porcsalmi tüntetések kivizsgálásával megbízott nyomozók a kétséget kizáróan ellenségként azonosítható személyeket nem tudták tetten érni a tüntetéseken,⁸ ami pedig jelentősen megkönnyítette volna számukra a bizonyítékok összegyűjtését. A kuláklistán szereplő gazdák, a volt csendőrök többsége vagy például a volt porcsalmi jegyző tudatosan elkerülték az olyan helyzeteket, amikor konfliktusba kerülhettek a hatalommal. Erről a tapasztalat- és élelem szülte elővigyázatosságról beszélt kihallgatása során a porcsalmi Gy. Zsigmond, aki 140 hold földjét 1950 májusában kényszerült felajánlani az államnak:

„Úgy emlékszek, hogy a fiam, László szólt nekem, hogy vigyázzak, ne menjek ki az utcára, mert tüntetés van. Én így ki sem mentem a lakásomból. [...] Azért szólt nekem, mert tudja rólam, hogy mint megbízhatatlan vagyok nyilvántartva. [...] A rendőrség [...] mint megbízhatatlant, ha a községben valamilyen fejlődési folyamat akar lenni, engem kevesebb-hosszabb ideig háziőrizetbe szokott venni, így a legtöbb is a Tszcs fejlesztése során 2 napig a rendőrségen voltam.”⁹

A hatalom figyelmének középpontjában álló, folyamatosan pellengérré állított személyek egyébként sem voltak tszcs-tagok, mivel kulákokat, illetve más ellenséges elemeket formailag nem lehetett beszervezni a csoportokba. (A kevésbé szem előtt lévő tekintélyes gazdákat persze – ahogy ezt később látni fogjuk – a sikerre törekvő hatalom mégiscsak megpróbálta bevonni a tszcs-k alakításába.) Őket tehát a csoportok feloszlása vagy megmaradása közvetlenül nem érintette: nem volt miért tüntetniük.

Az ÁVH-nyomozóknak valamilyen módon kapcsolatba kellett hozni a termelőszövetkezeti csoportokból kilépni akaró, tüntető tömeget az ellenséggel. Ennek többféle technikája volt. A „rejtőzködő ellenség” verziója szerint a bomlasztás előidézői és a tüntetők felbujtói a háttérben maradtak, és közvetítőkön keresztül, a befolyásuk alatt tartott embereik segítségével irányították az eseményeket. P. Manóról, porcsalmi volt úri birtokosról például (akinek az 1945-ös földreform során osztották ki 118 kat. h. földjét)¹⁰ azt állították a jelentések, hogy a volt cselédjeit küldte tüntetni:

„P. [...] szintén egyik főmozgatója volt a tsz-mozgalom ellenes szervezkedésnek, aki tevékenységét igyekezett a legmesszebbmenőkig leplezni, azonban a befolyása alatt álló kisparasztságot, akik a múltban a cselédségéhez tartoztak felbujtani igyekezett,

⁸ ÁBTL V-91584. 84. Jelentés Porcsalma községen élő ellenséges személyekről. Nyíregyháza, 1951. április 2.

⁹ ÁBTL V-91584. 77. Feljegyzés Gy. Zsigmond kihallgatásáról. Nyíregyháza, 1951. április 1.

¹⁰ ÁBTL V-91584. 97. Feljegyzés P. Manó kihallgatásáról. Nyíregyháza, 1951. április 2.

ami látható abból, hogy a lezajlott tömegtüntetéseken nagy számban voltak találhatóak olyan személyek, akik a múltban mint nincstelen emberek a cselédséghez tartoztak.”¹¹

„[A] tömeg között azoknak a személyeknek volt a legnagyobb hangja és lázították a tömeget, akik a múltban mint cselédek Pécsinek a bizalmas emberei voltak... [és] akiket még mindig befolyása alatt tart.”¹²

Gy. Károly tyukodi katolikus papot többek között azzal vádolták, hogy az egyik hívőt, H. József kisparasztot beszélte rá arra, hogy titkos ügynökként épüljön be a falu legszilárdabb termelőszövetkezeti csoportjába, s ott a tagság között elégedetlenséget gerjesszen, és erősítse kilépési szándékukat. „Ő nekem azt mondotta – vallotta a kihallgatási jegyzőkönyv szerint H. József –, hogy tudjam meg melyik a legszilárdabb tszcs, jelentkezsek felvételre és majd amikor csoportgyűlés lesz, álljak fel és mondjam azt, hogy én ki akarok lépni a csoportból, mert Rákosi elvtárs maga mondta, hogy a csoportból kiléphet mindenki, aki akar. Hozzátette még a tisztelendő úr azt is, hogy »meglátja, ezután mindenki jelentkezni fog, hogy ki akar lépni a tszcs-ből.«”¹³

Az ÁVH-szövegek szerint a gazda és volt cselédjei, illetve a pap és hívei közti kapcsolaton kívül a rokonsági kötődések is olyan csatornákat jelentettek, amelyeken keresztül az ellenség megszólalhatott és érvényesíthette akarátát. A nyomozók szerint a tüntetések legfőbb hangadói mögött ellenségként azonosítható családtagok álltak. A porcsalmi tüntetésen leghangosabban kiabáló középparaszt-aszszonyoknak, S. Zsigmondnének és Cs. Jenőnének az apja volt kulák, míg N. Imre 8 holdas kisparasztnak az apósa.¹⁴ Ahol nem lehetett a családi háttérre hivatkozni, ott egyéb kapcsolatot találtak. Így például a szintén sokat kiabáló újgazdafeleség, H. Pálné viselkedését a volt porcsalmi főjegyző befolyásával magyarázták: „H.-né szoros kapcsolatot tart fenn E. István porcsalmi lakossal, aki a múltban vezető jegyző volt. Fenti személy szokott házhoz járni, és így alaposan gyanúsítható azzal, hogy H.-nét ő biztatta, azért volt magatartása olyan támadó.”¹⁵

Az ellenségkeresés, illetve ellenségteremtés más technikáit is alkalmazták a nyomozók. A tyukodi B. Endre esete a „kulákosításra” példa. B. Endrét, aki 13 holdas, középparasztnak számító gazda volt, eredetileg nem tartotta ellenségnek a községi/járási hatalom: 1950 őszén tanácstagnak jelölték, 1951 februárjában pedig jóváhagyták, hogy az akkor alakított Rákóczi Tszcs elnöke legyen. Megítélésében a tszcs-ellenes megmozdulások hoztak változást. Ő is részt vett ugyanis a tüntetéseken, és mint tszcs-elnök nem tartotta vissza a kilépni szándékozó tagokat. Viselkedése felfedte „valódi énjét” – állították az ÁVH-nyomozók –, és bizonyossá vált számukra, hogy ő is ellenség. Életrajzában találtak is egy-két

¹¹ ÁBTL V-91584. 214. Péntek Károly fhdgy jelentése. Nyíregyháza, 1951. április 17.

¹² ÁBTL V-91584. 148. Jegyzőkönyv Cz. Lajos tanú kihallgatásáról. Porcsalma, 1951. április 12.

¹³ ÁBTL V-91584. 190. H. József tanú kihallgatási jegyzőkönyve. 1951. április 11.

¹⁴ ÁBTL V-91584. 26. Távmondat. Nyíregyháza, szerző és időpont megnevezése nélkül.

¹⁵ ÁBTL V-91584. 26. Távmondat. Nyíregyháza, szerző és időpont megnevezése nélkül.

olyan elemet, amely szerintük azt bizonyította, hogy B. Endre nem „becsületes dolgozó paraszt”, hanem másokon „élősködő kulák”: 1945 előtt ugyanis terménykereskedő volt,¹⁶ ami a korabeli hivatalos értékelés szerint a nyereszkesedő, „dolog-kerülő” kupec figurájával volt egyenértékű.

A BELSŐ ELLENSÉG: LENGYEL ZOLTÁN

A középparasztot kulákká átnevező eljáráshoz hasonlóan csináltak ellenséget Lengyel Zoltán tyukodi tanácsitkárból is. Amennyire a rendelkezésünkre álló forrásokból megítélhető, a községi tanácsitkár igyekezett megfelelni felettesei elvárásainak és a hatalom céljait támogató, eszméivel azonosuló egyénként megmutatkozni. Feltételezésünket éppen azokra a megállapításokra alapozzuk, amelyekkel a hatalom Lengyel bűnösségét igazolni igyekezett.

A történések idején 40 éves Lengyel Zoltán jegyzőként már 1945 előtt is a községi közigazgatásban dolgozott. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba (MKP), egy évvel később pedig a község főjegyzője, majd 1950-től tanácsitkára lett.¹⁷ A hatalomhoz (párthoz, rendszerhez) való viszonyát értékelő szövegekből arra lehet következtetni, hogy Lengyel fontosnak tartotta, hogy látványosan demonstrálja kommunista meggyőződését, az „élcsapathoz” való tartozását. Egy 1951. április 13-án, tehát már az ellenségteremtés idején készült ÁVH-környezetтанulmány szerint „a pártban magát igen jól tudta forгатni, igyekezett párton belül magát a legjobbnak feltüntetni, ha pártmunkát kellett végezni, azt is igyekezett vállalni, azonban eredményesen sehol sem végzett jó munkát”.¹⁸ A Csengeri Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának 1951. május 10-i ülésén Lengyel fegyelmi ügyének előadója pedig azt állította: „Az eddig felvett jegyzőkönyvből megállapítható, hogy nevezett valóban olyan magatartást tanúsított, amelyből az tűnt ki hogy a *külső látszat és nagy hangoskodás dacára* (Kiemelés tőlem – F. Gy.) szemben állott a népi demokrácia társadalmi rendjével [...]”.¹⁹

Mindkét szöveg azzal a céllal jött létre, hogy Lengyel lojális magatartásának őszinteségét megkérdőjelezze, és bebizonyítsa, mindez csak jól eljátszott szerep, a hatalomba beférkőzött ellenség álcája volt. A történetíró számára viszont mindezek azt valószínűsítik, hogy Lengyel látványosan juttatta kifejezésre a kommunista eszmékkel való azonosulását („nagy hangoskodását”), illetve aktív résztvevője volt az elkötelezettségét deklaráló tevékenységeknek, hatalmi rítusoknak.

Egy másik vád, amely a szövegalkotók szándéka szerint Lengyel kuláklarát magatartását lett volna hivatva bizonyítani, inkább egy kötelességtudó, a hatalom rendelkezéseit mindenképpen végrehajtani igyekvő köztisztviselő képét idézi fel: „A községben teljesen a kulákok mentője volt, ezt lehetett több esetben is

¹⁶ ÁBTL V-51913. 27. B. Endre környezetтанulmánya. 1951. március 29.

¹⁷ ÁBTL V-51913. 238. Lengyel Zoltán környezetтанulmánya. Nyíregyháza, 1951. április 13.

¹⁸ ÁBTL V-51913. 238. Lengyel Zoltán környezetтанulmánya. Nyíregyháza, 1951. április 13.

¹⁹ SZSZBMÖL XXIII.222. 1951. május 10.

tapasztalni, volt eset, amikor saját maga figyelmeztette a kulákokat, hogy vigyázzon, hajtja végre a kiadott rendeletet, mert ellenkezőleg súlyos büntetésnek teszi ki magát.”²⁰

Hasonló következtetésekre juthatunk, ha a tyukodi tanácstitkár ellenséges beállítottságát bizonyítandó fő vádat, a kollektivizálás során tanúsított magatartását vizsgáljuk. Véleményünk szerint Lengyel a község kollektivizálása során is úgy viselkedett, hogy azzal megfeleljen azoknak az elvárásoknak, amelyeket egy községi tanácsitkárrel szemben támasztottak. Ez igazából megoldhatatlan feladat volt, mivel egymást kizáró követelményeknek kellett volna egyszerre eleget tenni. Gyors sikereket elérni a kollektivizálás során és ugyanakkor betartani a mezőgazdaság „szocialista átalakításáról” hirdetett elveket, vagyis a gazdák minden külső erőszak nélkül, csupán meggyőződésből lépjenek be a tszcs-be, viszont az úgynevezett osztályidegenek (például kulákok, csendőrök, intézők stb.) ne lehessenek tszcs-tagok. A hatalom is tisztában volt a kétféle célkitűzés egyidejű teljesíthetetlenségével, de mivel látványos eredményekre vágyott (1950 telén – 1951 tavaszán az MDP II. kongresszusa miatt még inkább), ezért hallgatólagos megegyezés alakult ki a „megrendelő” és a „végrehajtó” között (a megye és a járás egyszerre volt mindkettő. A látszat megtartásával, vagyis az elvek hangsúlyozása mellett, az elveknek ellentmondó technikákat is lehetett, sőt a siker érdekében kellett alkalmazni. Itt most nem célunk az összes olyan eszköz felsorolása, amellyel a kollektivizáló hatalom a vonakodó parasztságot arra kényszerítette, hogy adja fel az egyéni gazdálkodást és alakítson termelőszövetkezeti csoportokat, csupán néhány, a Lengyel-ügy kapcsán előkerült módszerre térnénk ki részletesebben. A tyukodi tanácsitkár tszcs-szervező tevékenységének két elemét kifogásolták. Az egyik vádpont a kulákmentés, a másik pedig az erőszakos szervezési módszerek alkalmazása volt.

A KULÁKMENTŐ TANÁCSITKÁR VAGY A HATALOM MANIPULÁCIÓI A KULÁKFOGALOMMAL

A tyukodi tanácsitkár kulákmentő akciójáról szóló hivatalos szövegekből a kollektivizáló hatalom kényszerítő technikáira tudunk következtetni. A konstrukcióban megfogalmazott vád szerint Lengyel Zoltán kulákgyanús személyeket rejtett el az alakuló termelőszövetkezeti csoportokban: „[A] vele közvetlen jó barátságban lévő kulákokat, akik még abban az időkből helytelen körülmények között nem lettek kulákká nyilvánítva arról értesítette, hogy a községben a köze[l] jövőben 45 középparasztot fognak kulákká minősíteni és hogy ezt elkerülnék, jobb, ha azonnal belépnek a tszcs-be.”²¹

²⁰ ÁBTL V-51913. 238. Lengyel Zoltán környezettanulmánya, Nyíregyháza. 1951. április 13.

²¹ ÁBTL V-51913. 250. Jelentés a Tyukod községben lezajlott tszcs. ellenes tüntetésekről. Nyíregyháza, 1951. április 17.

A kárhoztatott eljárás a kollektivizálás idejének általánosan alkalmazott és a hatalom részéről is hallgatólagosan támogatott tsz-szervezési gyakorlata volt. A kollektivizálást elősegítő, hasznosnak tartott módszert csak a Lengyel-ügy kontextusában ítélte el a bűnbakot kereső hatalom. A kollektivizálási stratégia fontos része volt a helyi gazdatársadalom befolyásos gazdáinak, az úgynevezett kulcs-embereknek a beszerzése. A tsz-szervezők egy-egy köztisztviselőben álló személy belépésétől azt várták, hogy példájukat követve a többiek is könnyebben feladják ellenállásukat. Ha megnyerésük másként nem ment, azzal fenyegették meg a többnyire nagyobb földbirtokkal és elismert gazdálkodási tapasztalattal rendelkező gazdákat, hogy kulákká nyilvánítják őket.²²

A kulákkategória határait meglehetősen rugalmasan, a pillanatnyi céloknak vagy az aktuális hatalmi viszonyoknak megfelelően lehetett tehát alakítani, azaz középparasztból kulákot, vagy épp ellenkezőleg kulákból középparasztot csinálni. Bizonyára voltak olyan nagygazdák, akiknek diszkriminációját nagyobb feltűnés nélkül nem lehetett volna megszüntetni, de a gazdatársadalom egy része ide-oda átnevezhető volt. Hivatkozási alap lehetett a birtoknagyság, a cselédtartás, cséplőgép birtoklása, üzlet/ipar működtetése, terménykereskedelem. Lehetett valaki a saját jogán (illetve inkább kárán) kulák, de a kulákbélyeg lehetett apai örökség („apja kulák”) vagy a feleséggel kapott hozomány is („apósa kulák”).

A kollektivizálás idején, a teljesítési kényszer nyomasztó légkörében a községi/járási vezetők a kulákkistát elsősorban zsarolási lehetőségként, nem pedig az „osztályharc” eszközeként használták. A Tyukodi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléseiről 1951. januárban és februárban felvett jegyzőkönyvek azt mutatják, hogy a kulcs emberek kiválasztásánál nemigen érdekelte a vb-tagokat, hogy ezek a személyek esetleg besorolhatóak a kulákkategóriába. Az ÁVH-tisztek számára, amikor a helyzet megváltozott és elkezdődött a termelészövetkezeti csoportok bomlása, nem jelentett nagy nehézséget, hogy a korábbi kulcs emberek közül többeket is kulákként írjanak le.

A községi tanács vb 1951. január 6-i ülésén például öt olyan gazdát jelöltek ki, akiről úgy gondolták, hogy belépésük a többi gazda csatlakozását is megkönnyítené. Meggyőzésükkel a „legfejlettebb” (azaz a kommunista eszméket és propagandát jól ismerő) vb-tagokat, köztük Lengyel Zoltánt bízták meg: „...ha már ezek belépnek, a többi vb-tagok már könnyebben meg tudják győzni [...] azokat a belépni szándékozókat, akik eddig azért nem akartak belépni, mert nem akartak első lenni”.²³ A kiválasztottak közül kettőről az ÁVH-szövegek később egyértelműen azt állították, hogy kulákok voltak.

²² Gergely László, a Csengeri Járási Tanács VB-elnöke a járási vb-ülés jegyzőkönyvének tanúsága szerint elítélően beszélt erről a gyakorlatról: „Én nekem a tapasztalatom az, hogy egyes községekben a vb 4–5 középparasztot kiemel és azt mondják nekik, hogy ha nem lépnek be a tszcs-be, akkor kuláknak lesznek minősítve, erre nekünk vigyáznunk kell, hogy ilyen ne forduljon elő.” SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 3. ó. e. Az MDP Csengeri Járási Pártbizottság gyűléseinek jegyzőkönyvei, 1951. február 28.

²³ SZSZMÖL XXIII. 917. b. 1951. január 6.

A 62 éves K. Gyula például 1932 és 1935 között községi bíró volt, és 75 kat. h. földjéből 1948-ben 60 holdat „leadott” egy állami gazdaságnak. A maradék 15 holddal pedig végül is fiai léptek be a Rákóczi Tszcs-be. Bár ő nem vett részt a tüntetéseken,²⁴ ennek ellenére mégis mint felbujtót vették őrizetbe, és családjával együtt kitelepítették a Hortobágyra.²⁵

A másik, februárban még kulcsembernek tartott, márciusban pedig már ellenségnek kikiáltott és családjával együtt szintén a Hortobágyra kitelepített gazda, a 34 éves D. Lajos volt, aki csak 24 és fél hold földet művelt, viszont apja és apósa is kuláknak számított.²⁶ Tardi Sándor vb-tagot bízták meg 1951 februárjában D. „megagítással”. Tardi később az ÁVH-tisztek munkáját készségesen segítő párttitkárként több olyan kuláknak mondott személy, köztük D. Lajos ellen is tanúskodott, akiket korábban még mindenáron be akart szervezni a tszcs-be. A következő szövegben a párttitkár új szerepének megfelelően mutatja be D.-t, nem számolva azzal, hogy így önkéntelenül is a helyi hatalom tsz-szervezési technikáját, illetve saját tevékenységét leplezi le, hiszen ha D. kulák, akkor a végrehajtó bizottság is kulákokból akart tszcs-t csinálni: „D. Lajos kulákot hosszú évek óta ismerem, [...] világlátásban szövetkezettelenségen egyén volt” – vallotta Tardi. „A tavaszi tszcs-szervezések alkalmával felkerestük őt is azzal a szándékkal, hogy megagítjuk és beléptessük a tszcs-be. Ez alkalommal D. ígéretet is tett, hogy be fog majd lépni [...], de előbb arra vár, hogy hátha kulák rokonságával közösen tudnának egy tszcs-t alakítani. Mi ezen találkozásunk után még népnevelőkön keresztül többször felkerestük, azonban azok elől nyíltan elzárkózott, és minden esetben úgy vélekedett a tszcs-ről, hogy ő kolhozba nem hajlandó bemenni és nem hajlandó ott ingyen dolgozni.”²⁷ (Végül D. Lajos is belépett a Győzelem Tszcs-be, majd onnan átlépett a Rákócziába.)

Az 57 éves O. Antal esete szintén példája lehet a kulákmegnevezés körüli manipulációs gyakorlatnak. Őt az 1951. január 6-i vb-határozat ugyancsak a kulcsemberek közé sorolta, és elnöklétével sikerült is megalakítani a Győzelem Tszcs-t, amely márciusban sem bomlott fel teljesen. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy O. Antaltól – annak ellenére, hogy több vallomás²⁸ is egyértelműen utalt arra, hogy 25 holdnál több földje volt – mégsem csináltak ellenséget: nem gyanúsítottként, hanem tanúként hallgatták ki, a kihallgatási jegyzőkönyvben

²⁴ ÁBTL V-51913. 283. Id. K. Gyula gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. Nyíregyháza, 1951. április 24.

²⁵ ÁBTL V-51913. 362. Pallag Sándor áv szds jelentése. Nyíregyháza, 1951. május 12.

²⁶ Ellenséges kulákvoltát egy ÁVH-jelentés szerint az is mutatta, hogy „igen szeret kupeckedni”, földjét pedig harmadosokkal és igaerő-uzsorával művelti meg, ráadásul még amerikai és angol rádiót is hallgat. ÁBTL V-51913. 186. D. Varga János áv fhngy jelentése. Nyíregyháza, 1951. április 10.

²⁷ ÁBTL V-51913. 172. Tardi Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve. 1951. április 10.

²⁸ „O. Antal 30 holdas kulák volt az konkrétan, akit többször lelepleztem a járási pártemberek és a helyi tanács előtt, valamint a gépállomáson is kifejtettem azt, hogy nem értek egyet azzal, hogy olyan kulákok, mint O. a csoportba beveznek, sőt elnöknek választanak meg.” ÁBTL V-51913. 47. Feljegyzés B. Mihály kihallgatásáról, Nyíregyháza. 1951. március 31.

pedig már mint 14 és fél holdas középparasztot jelenítették meg.²⁹ Az egyik kihallgatott beszámolt a kuláklistánval fenyegetett O. Antal és a falu gyors kollektivizálására rászorított helyi hatalom közötti (korábbi) egyezségről is:

„A tszcs-be való belépésnek gondolata 1951. novemberben vetődött fel olyanformán, hogy O. Antal tyukodi lakos felvetette előttem, aki egy 27 holdas kulák, hogy neki a Tanácsházán megígérték, hogy ha megalakítanak egy tszcs-t, a községházán kihúzzák a kuláknévsorból. [...] Akkor azonban a csoportot megalakítani nem sikerült, mivel a kívülállókat nem tudtuk rávenni arra, hogy belépjenek a tszcs-be.”³⁰

A kulákfogalomnak a kollektivizálás érdekében történő pragmatista felfogása és használata nemcsak a községi hatalmat jellemezte. Lengyel Zoltán leveléből arra következtethetünk, hogy a járási vezetők is hasonló módon manipuláltak vele. A tyukodi tanácsbíró egyik védekezési módszere az volt, hogy az ellene felhozott vádakát cáfolva mások hibáira terelje a figyelmet. Ártatlansága bizonyítékaul egy február végi megbeszélés történéseit írta le, ahol állítása szerint a kulákkérdésben egyedül ő képviselte az elvszerű álláspontot, míg a többi résztvevő (a járási pártbíró, a járási pártbizottság egy tagja, a községi pártbíró, a tanácselnök, a helyettese és a tyukodi gépállomás politikai helyettese) hajlandó volt a tsz-szervezés érdekében megalkudni, eltérni a szigorú előírásoktól.

„A bizottság azért jött össze [...], hogy megtárgyalja, kik azok közül kulákok, akiknek üzletük-iparuk van és földjük is van. Mert erre rendelet jött. [...] A bizottság úgy határozott, hogy minden eddigi kulákot is még egyszer megvizsgál. Amikor ezt láttam, megkértem Nyirán alelnök kartársat, hogy olvassa fel a rendeletet részletesen, amelyben kifejezetten benne van, hogy akinek 25 hold földje van vagy volt mielőtt az államnak leadta, kulák. Ennek ellenére mégis kezdtek kitérgyalni a kulákokat és eltértek a rendeletről. Amikor K. Károly 44 holdas [...] és Gy. Sámuel 28 holdas kulákokat visszaminősítették parasztnak azzal az indokkal, hogy cselédjük nem volt, akkor felszólaltam, hogy mi lesz, ha ezekből, akiket eddig mindig kulákokként kezeltünk, holnap mint középparaszt lép a tszcs-be... Tiltakozásom eredménytelen volt. Bogdán elvtárs [a járási pártbizottság tagja] még azt is mondta, hogy paragrafusos vagyok, nem azt kell nézni, erre elhallgattam.”³¹

Lengyel már kórházban volt, amikor eljutott hozzá a hír, hogy a mentesített kulákokat bízták meg a tszcs-k szervezésével: „Láttam már akkor, hogy baj lesz, mert milyen Tszcs lesz, amelyet kulák szervez!!! A kulákok örömeiben úgy

²⁹ ÁBTLL V-51913. 351. O. Antal tanú kihallgatási jegyzőkönyve. Tyukod, 1951. május 11.

³⁰ ÁBTLL V-51913. 65. Feljegyzés R. Géza kihallgatásáról. Nyíregyháza. 1951. április 1.

³¹ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottsághoz.

hallottam jól dolgoztak, a kisparasztok nagy részét a kulákok tényleg behozták a Tszcs-be. Én ekkor már nem voltam odahaza!”³²

A község lakói is tisztában lehettek azzal, hogy a kulákfogalom önkényes használata kiváló eszköz a hatalom kezében céljainak megvalósításához. Egy tanúvallomás, amely B. Endre, a felbomló Rákóczi Tszcs elnökének bűnösségét volt hivatva bizonyítani, ezt a vélhetően tapasztalatokra alapozott vélekedést így fogalmazta meg: „B. [...] a Tanácsháza előtt kb. 400 ember előtt is nyíltan kijelentette, hogy [...] ő kilép a csoportból, ha úgy tetszik, akkor csináljanak belőle kulákot, úgy is azt akarják, hogy a kisembereket is kuláknak minősítsék, ha nem lépnek be a tszcs-be...”³³

Visszatérve a Lengyel Zoltán tsz-szervező tevékenységét ért vádakra, jóval valószínűbbnek tűnik, hogy a tanácsitkár ekkori tetteit inkább a feladat sikeres megoldása, mint Tyukod tekintélyesebb gazdáinak megmentése motiválta. Természetesen nem zárható ki az utóbbi lehetőség sem, de akár Lengyel ügyes manőverező képességét is sejthetjük mögötte: úgy felelni meg az elvárásoknak, úgy szervezni be a község lakóit a termelőszövetkezeti csoportokba, hogy ő közben a gazdák védelmezőjének, a fenyegető kulák-sorscsapás elhárítójának szerepét játszhatja el.

Segíthet az értelmezésben, ha megfigyeljük, hogyan alakult át a nyomozás során az ÁVH-szövegekben megjelenített Lengyel-kép. A kupeckuláknak definiált Zs. N. József (14 hold föld birtokosa, 1949-ig terménykereskedéssel foglalkozott) kihallgatásáról két irat készült. A közvetlenül a tüntetések után, 1951. április 1-jén keletkezett feljegyzés szerint Zs. N. a következőket vallotta: „Engem felhívatott a község házára Lengyel tanácsitkár, és azt mondta, hogy lépjek be a tszcs-be, alakítsak termelőcsoportot és akkor nem fognak úgy kezelni, mint kulákot. Én ezt a feladatot el is vállaltam és még aznap lelátogattam 5 másik kulákot [...]”.³⁴ A második kihallgatásról szóló jegyzőkönyv április 13-án készült, olyan időpontban, amikor az ÁVH-tisztek már jobban odafigyeltek arra, hogy az általuk készített szövegek (jegyzőkönyvek, jelentések) alkalmasak legyenek a Lengyel elleni vádak bizonyítására. Az inkább zsaroló és fenyegetőző, mint támogató tanácsitkár figuráját ebben a jegyzőkönyvben a segítőkész régi jó barát alakja váltotta fel:

„Előadni kívánom, hogy 1951. február havában fölhívatott a tanács házára Lengyel Zoltán községi tanácsitkár – akivel már régebről meglehetősen jó viszonyban voltam. Lengyel az irodájában baráti alapon beszélgetés közben felhívta figyelmemet, ill. közölte velem, hogy a községben több személyt kulákká fognak minősíteni és így engem is, és ha meg akarok menekülni a kulákká való minősítés alól, feltétlenül lépjek be a tszcs-be. Ez alkalommal felhívta a figyelmemet arra is, hogy

³² SZSZB MÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottságához.

³³ ÁBTL V-51913. 138. K. Gáspár tanú kihallgatási jegyzőkönyve, Nyíregyháza. 1951. április 7.

³⁴ ÁBTL V-51913. 79. Feljegyzés Zs. N. József kihallgatásáról, Nyíregyháza. 1951. április 1.

a rokonságomban lévő kulákokat – akik szintén azzá lesznek minősítve – igyekezzek rábeszélni arra, hogy a saját érdekükben lépjenek be ők is a tszcs-be.”³⁵

Aznap több gyanúsítottat is kihallgattak. Az ezekről készített jegyzőkönyvek szövegét is hasonló módon fogalmazták meg. Például B. Mihály (10 kat. h. föld, de „kulák após”) is „barátomnak” nevezi Lengyelt, akivel „meglehetősen jó viszonyban” van és aki „baráti alapon közölte” vele, hogy megmenekülhet a kulákká minősítés alól, ha belép a tszcs-be.³⁶ A május 8-i kihallgatása során készített jegyzőkönyv pedig már nem is meggyőződéses kulákbarátként, hanem számító, korrupt alakként jelenítette meg a tyukodi tanácsitkárt, aki anyagi viszonzásért menti a gazdákat: „Ezt a beszélgetésünket Lengyel igyekezett kihasználni olyan formában is, hogy kért tőlem két zsák csövestengerit, és megígérte azt is, hogy meg fogja akadályozni, ha esetleg mégis kulákká akarnak nyilvánítani. Hasonló formában Lengyel már egy alkalommal megzsarolta sógoromat is.”³⁷

MENEKÜLŐ „KULÁKOK” – ALKU A HATALOMMAL

A források szerint nagy volt a gazdatársadalom félelme a kulákként való kirekesztéstől és annak következményeitől. A kuláklistán szereplő gazdák megfélemlíthelettségéről már volt szó (nem vettek részt a tüntetésen, bezárkóztak stb.). Lengyel is azt állította levelében – amelyben önmagát a falusi „osztályharcot” komolyan vevő tisztviselőként jelenítette meg –, hogy szigorúan és kegyetlenül bánt el a tyukodi kulákokkal:

„Általában, hiába állítja rosszindulatúan bárki, engem a kulákok szívükből utáltak és gyűöltek és én őket még jobban. Volt olyan kulák, amely már 3-szor is volt börtönben. A földet általában beadták [„felajánlották” az államnak], terv- és békekölcsönt én jegyeztetem velük. Állandóan ellenőriztem magam minden lépésüket. A tagosítáznál 3 kulákot tagosítottunk be. [...] Míg tanács nem volt, az osztályharcot főleg én vittem, és ne dicsekvés legyen, de nem is olyan rosszul.”³⁸

A járási tanács által indított fegyelmi vizsgálat során szintén a gazdák elleni szigorú fellépésével és ennek eredményességével kívánta igazolni a hatalommal szembeni elkötelezettségét:

³⁵ ÁBTL V-51913. 210. Zs. N. József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. Nyíregyháza, 1951. április 13.

³⁶ ÁBTL V-51913. 206. B. Mihály gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. Nyíregyháza, 1951. április 13.

³⁷ ÁBTL V-51913. 295. B. Mihály gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. Nyíregyháza, 1951. május 8.

³⁸ SZSZBMÖL XXXV.14. 40.f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottsághoz.

„Többek között azt is mondta, hogy ő milyen jó munkát végzett, megmutatkozott a jó munkája neki akkor, amikor a terménybegyűjtés alkalmával oda volt szabadságon, addig nem ment a munka, és amikor visszament a szabadságról, egy nap alatt az egyik tanyán 14 q gabonát gyűjtött be.”³⁹

Valóban ilyen lehetett a tyukodi tanácstitkár vagy a kegyetlen kuláknyűző-padlássöpör szerep csak védekezésének része volt? Valószínűleg több arca is lehetett, és az adott helyzet döntötte el, hogy melyik mögül kívánt megszólalni. A következő idézet egy másik szerepben, a gazdákkal szolidáris, érdekeit figyelembe vevő községi vezető szerepében mutatja: „1948-ban egy bizalmas beszélgetésben több kulák előtt azt a kijelentést tette, hogy annak örüljenek, hogy ő kommunista és hogy községi jegyző, mert másképpen megtudnák, hogy milyen sorsot szánt nekik a Demokrácia.”⁴⁰

Lengyel szövegénél hitelesebben mutatja a kuláklistán lévők és a kuláklistával fenyegetett gazdák félelmeit annak a hét – valamikor jómódú – családnak a döntése, akik a kollektivizálás vége felé, a „szövetkezeti falu” létrejötté előtti utolsó pillanatban elmenekültek a községből.⁴¹ Földjeiket már valószínűleg korábban „leadták” az államnak, házaikat hátrahagyták, ingóságait pedig megbízható községi lakosoknál helyezték el vagy elajándékozták.⁴² Az egyik menekülő család, B.-ék motivációjáról rendelkezünk adatokkal. Kényszerű döntésükben nagy szerepe volt annak, hogy a 64 éves B. Miklós februárban az ÁVH vizsgálati fogóságában meghalt.⁴³ Fiait is állandóan zaklatták, a tanácsházára idézgették, hosszabb-rövidebb időre letartóztatták. Az unoka, az akkor 16 éves B. Palma visszaemlékezése szerint Tyukod elhagyásának célja maga a túlélés volt: „Egy napon mindent itt kellett hagyni, a puszta életünkkel, csupán kevés ruhaneművel elmentünk új életet kezdeni Debrecenbe, 1951. március 4-én.”⁴⁴

A község korábban jómódú családjai ellen hozott látványos fenytő-büntető intézkedések gyakoribbá és erőlyesebbé válása a kollektivizálás idején szintén a szervezési stratégia része volt. A hatalom a kulákok ellen lépett fel, de ezzel a község többi lakójának üzent. A félelem és a kiszolgáltatottság érzetének erősödésétől a tsz-szervezők a gazdák ellenállásának csökkenését várták. Így vélekedett erről az egyik Kistarcsára internált tyukodi lakos is:

³⁹ SZSZBMÖL XXIII. 222. 1951. május 17.

⁴⁰ ÁBTL V-51913. 238. Lengyel Zoltán környeztetanulmánya, Nyíregyháza, 1951. április 13.

⁴¹ ÁBTL V-51913. 29. Kaczur Géza áv hdgy jelentése. Tyukod, 1951. március 29.

⁴² Az elmenekült gazdák „[...] holmiaikat és egyéb ingóságait a községben elhelyezték megőrzés végett, több szegényparaszt sietett nekik segíteni elhurcolni. Így O. Menyhért szegényparasztot is láttam, amikor egy szekérral B. Zsigmond kuláktól bútorokat vitt elhelyezni megőrzésre.” ÁBTL V-51913. 41. Feljegyzés Gy. Béla kihallgatásáról. Nyíregyháza, 1951. március 31.

⁴³ Az unoka visszaemlékezése szerint minden alap nélkül vádolták meg B. Miklóst a közellátás veszélyeztetésével. Szalay – Szalay (szerk.) 2008: A B. család története.

⁴⁴ Szalay – Szalay (szerk.) 2008: A B. család története.

„[A] parasztokat úgy félemlítik meg, hogy a kulákokat elviszik minden nélkül és amikor a népmunkások agitálni mennek, akkor hivatkoznak arra, hogy ha nem tesz eleget a beszolgáltatásnak, vagy nem lép be a tszcs-be, akkor ugyanúgy fog járni mint a kulák.”⁴⁵

A hét család elmenekülése Tyukodról nemcsak a volt nagygazdák kilátástalan helyzetét bizonyítja, hanem egyben a községi vezetők egyezkedési hajlandóságának is jele. A kulákokkal kapcsolatos elvi álláspontot hangoztató hivatalos szövegek szerint a helyi vezetőknek – köztük Lengyel Zoltánnak – az említett hét családot nem lett volna szabad elengedniük a községből. Az indoklás szerint a kulák akkor is ellenség, ha már semmije sincs, ezért állandóan szemmel kell tartani.⁴⁶ Azonosításuk csak eredeti környezetükben lehetséges, idegenben könnyen láthatatlanná, felismerhetetlenné válnak. (Nem volt véletlen tehát, hogy B.-ék Tyukodról pont Debrecenbe, egy nagyvárosba menekültek.⁴⁷ A családok elköltözését az egyik ÁVH-tiszt találó módon a „kulákok önlíkvidálásának” nevezte.⁴⁸) A csengeri járási párttitkár a „láthatatlan” kulákok veszélyességére egy propagandafilmre utalva hívta fel a figyelmet az egyik párttaggyűlésen:

„Ennél a kérdésnél vegyük példának *A párttitkár* c. filmet, ahol a kulák elment egyik községből a másikba, s ott dolgozott mint nincstelen paraszt és utána elment üzembe dolgozni és ott végezte romboló munkáját. Nekünk is erre kell gondolni, s ezeket a kulákokat [a tyukodi elköltözőket] vissza kell hozni, ha másként nem, rendőrséggel is.”⁴⁹

Valójában a Csengeri járási párttitkár sem ragaszkodott oly nagyon a kulákok jelenlétéhez a járás községeiben. Az egy héttel korábban tartott párttaggyűlésen éppen azt hangsúlyozta, hogy a kollektivizálás érdekében egyes kulákokat el kell távolítani, korabeli hivatalos szóhasználatnál élve „ki kell emelni” a községekben.⁵⁰ A tüntetésekért felelőssé tett községi lakosokat szintén „kiemelték”

⁴⁵ ÁBTL V-51913. 471. Jelentés N. Jenőről a kistarcsai internálótáborból. 1951. július 27.

⁴⁶ „Tudni kell nekünk Sztálin elvtársnak azt a megállapítását, amivel Bucharin [sic!] állítását megcáfolta, hogy az osztályellenség nem nő bele a szocializmusba. Nekünk látni kell ezt és így kell nevelnünk a falusi párttitkárokat, falusi funkcionáriusainkat, lássák az ellenséget és meggyűlöljék.” – foglalta össze a tan lényegét a megyei párttitkár. SZSZBMÖL XXXV. 1. Jegyzőkönyv a megyei pártbizottság kibővített üléséről. 1951. április 12.

⁴⁷ A Hortobágyra kitelepített tyukodi és porcsalmi lakosok 1953 nyarán, miután kiszabadultak, nem térhettek vissza korábbi lakóhelyükre. Új lakóhelyet kellett választaniuk, ami nem lehetett nagyváros: „Megmondták, hogy haza nem mehetnek, Budapestre, nagyobb városokban szintén nem mehetek, csak kisebb helyekre.” Szalay – Szalay (szerk.) 2008: A D. család története.

⁴⁸ ÁBTL V-51913. 29. Kaczur Géza áv hdgy jelentése. Tyukod, 1951. március 29.

⁴⁹ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 3. ö. e. Az MDP Csengeri Járási Pártbizottság gyűléseinek jegyzőkönyvei. 1951. március 7.

⁵⁰ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 3. ö. e. Az MDP Csengeri Járási Pártbizottság gyűléseinek jegyzőkönyvei. 1951. február 28. Gergely László a járási tanács elnöke is a következőket mondta

Tyukodról, amit a községi párttitkár például a katolikus pap esetében a következőképpen indokolt:

„Mint dologkerülő, a falu ellenséges elemeivel összeforrt jobboldali egyén nem kívánatos jelenléte a községben. Tyukod szocialista község tszcs-inek megerősítése Gy. eltávolítása nélkül nagyban akadályoztatva volna. [...] Mint a község párttitkára nevezettnek a községből való eltávolítását javaslom.”⁵¹

A „kiemelés” ebben az esetben internálást, kitelepítést, kényszerlakhely kijelölését jelentette, azaz fizikai, térbeli elkülönítést a dolgozók virtuális társadalmából való kirekesztést. (A falu valódi társadalmá inkább szolidáris, mint kirekesztő volt velük szemben!) A hét tyukodi család nyilván ezt akarta megelőzni, amikor elhagyta a községet. Forrásaink szerint ebben nem akadályozták meg őket a község vezetői, azaz a számonkérő hatalom logikája szerint segítették őket a menekülésben.

Mivel a Lengyel ellen felhozott vádak között a kulákok elengedése is szerepelt, a tanácstitkár védekező levelében erre is kitért. Védekezése során – a már ismert módon – önmaga felmentésével egyidejűleg a felelősséget másokra igyekezett áthárítani. Az erről szóló levélrészletben demonstratív módon jeleníti meg az elkötelezett hivatalnoktól elvárt kötelező kulákgyűlöletet is:

„Én aznap reggel, mikor elutaztam (márc. 1.) délelőtt a 11-es vonattal, még felmentem megírni a VB jegyzőkönyvet és akkor láttam, hogy a két Sz. kijelentkezik. Ők kérdezték akkor tőlem, hogy elmehetnek-e? [...] Engem meglepett, hogy ezek a kulákok, akiket eddig elverni sem lehetett volna, most maguktól el akarnak menni. Gondoltam is magamban, bár az utolsó menne már el. Mindjárt arra gondoltam, hogy a Pártház, MNDSZ-helyiség és a Zöldkeresztes Egészségház ügye milyen egyszerűen megoldódna. Nem beszélve arról, mennyivel kevesebb munkánk lenne, ha legalább a fele elmenne ezeknek a kulákoknak. Mennyit akadályozták a szocializmus építését. Minden dologban, amit akartunk, benne volt a reakciós kezük. Az összes hazug propaganda tőlük eredt. [...]

Nem tudok elképzelni olyan tanácselnököt és titkárt, aki ne örvendene, ha a kulákok közül csak egy is elmegy a falujából. Tudtam, hogy senki sem fogja őket megsíratni. A dolgozók általában utálták őket. Én azonban azt mondtam nekik, hogy olyan törvényt nem ismerek, amely megtiltaná, hogy elmenjenek, de jó lesz, ha azt még megkérdik a párttitkár elvtárstól és a tanácselnöktől, mert velem 11 órakor már megy is a vonatom.

a járási párttertekezleten: „Császlóból, ami még kulák ott van, azt el kellene onnan telepíteni egy másik helyre, ahol nem gátolná a munkánkat.” Uo. 1951. február 20.

⁵¹ ÁBTL V-51913. 194. Tardi Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve. 1951. április 11.

Tudomásom van róla, hogy 4 vagy 5 kulák, biztosan nem tudom, az én eljövetelem után 5 nap múlva ment el a községből, mégpedig úgy, hogy Forgács párttitkár írásban javasolta Györfi tanácselnök elvtársnak a kulákok elköltözködését és Györfi elvtárs is engedélyezte az elköltözésüket.”⁵²

Egyéb források is a községi párttitkárt nevezték meg mint olyan személyt, aki döntött a kulákok elköltözésének kérdésében (a falut érintő fontos politikai kérdésben), a helyi hatalom más képviselői, a tanácselnök és a tanácsítók csupán végrehajtotta utasításait.⁵³ Egy másik jelentés azt is megemlíti, hogy a tanács eredetileg nem engedélyezte a falu elhagyását, az engedélyt csak a párttitkár utasítására adták ki.⁵⁴ A hivatalos indoklás Forgács tettét kulákbarátságával („eljár a kulákokkal borozgatni a kocsmába”)⁵⁵ és korrupságával magyarázta: „a községben azt beszélnek, hogy a párttitkár pénzt kapott a kulákoktól, valamint a kulák javakból 1 darab gerendát”.⁵⁶ A párttitkár tényleges motivációját nem ismerjük, ugyanúgy lehetett szimpátia, szolidaritás, mint haszonszerzés. Bizonyosnak tűnik viszont, hogy az ideologikus elvárások ellenére Forgács és az elköltözőni vágyók között megegyezés jött létre: olyan alkut kötöttek, amely mindkét fél pillanatnyi érdekeinek megfelelt. A családok reményeik szerint elkerülték a rájuk váró még rosszabb sorsot, a párttitkár, illetve a község vezetői (akik többnyire vagy a helyi társadalom szegényebb rétegeiből kerültek ki,⁵⁷ vagy idegenből hozott emberek voltak) pedig „eltüntették” azokat a község vezetésében valamikor jelentős szerepet játszó (Sz. Bálint, az egyik elköltöző családfeje például 10 évig volt községi bíró), vagy sikeres gazdálkodásuk miatt megbecsült családokat, akiknek a lakosság körében még mindig nagy tekintélyük volt. A hivatalos ideológia és a mindennapi hatalmi gyakorlat többnyire hiába törekedett arra, hogy a község társadalmi kirekeszse magából valamikor módos tagjait, diszkriminációjuk inkább erősítette a velük való szolidaritást.

ERŐSZAKOS SZERVEZÉSI MÓDSZEREK

A konstrukció szerint Lengyel legnagyobb bűne az volt, hogy „erőszakosan fejlesztette a tszcs-t”. Azzal vádolták, hogy a kampány finisében – amikor már csak kis híja volt annak, hogy Tyukod termelészövetkezeti község legyen – a falu legmakacsabbul ellenálló gazdáit megfenyegette, hogy elviteti, illetve elüldözi őket

⁵² SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottságához.

⁵³ SZSZBMÖL XXXV. 1. Jegyzőkönyv a megyei pártbizottság kibővített üléséről. 1951. április 12., valamint ÁBTL V-51913.131. Összefoglaló jelentés. Nyíregyháza, 1951. április 6.

⁵⁴ ÁBTL V-51913. 29. Kaczur Géza áv hdgy jelentése. Tyukod, 1951. március 29.

⁵⁵ SZSZBMÖL XXXV. 1. Jegyzőkönyv a megyei pártbizottság kibővített üléséről. 1951. április 12.

⁵⁶ ÁBTL V-51913. 29. Kaczur Géza áv hdgy jelentése. Tyukod, 1951. március 29.

⁵⁷ A tyukodi tanácselnök helyi cselédember volt és kommunista. Forgács párttitkárról nincsenek jelenleg adataim.

a községből. A megfélemlítést mint tsz-szervezési módszert valójában csak a tyukodi tüntetések kontextusában ítélték meg negatívan a hivatalos szervek. A gyakorlatban ugyanolyan hallgatólagosan támogatott kampányeszköznek számított, mint a kulákkategóriával való manipuláció.

A fenti váddal több célja is volt a konstrukció létrehozóinak. Mindenekelőtt Lengyel bűnösségét kívánták bizonyítani. Jellemző a hatalom érvelési módjára az, ahogy a tanácsttkár tettét értelmezték. Nem azzal vádolták, hogy tszcs-szervező buzgalmában megsértette az önkéntesség elvét, hanem azzal, hogy azért erőltette be a parasztokat a tszcs-be, hogy az így létrejött csoportok később könnyen szétesessenek; vagyis éppen nem segíteni, hanem szándékosan akadályozni kívánta a kollektivizálást:

„Lengyel Zoltán [...] a tavaszi tszcs szervezések idején tudatosan igyekezett a községben lakó parasztságot erőszakkal és különböző ijesztő üzenetekkel a tszcs-kbe beszervezni, hogy ezen tevékenységével az újonnan alakult tszcs tagjai között már közvetlenül az első időben nagyfokú tszcs-ellenes hangulatot keltsen és bomlasztást idézzen elő... [O]lyan hangok ütötték fel a fejüket a belépő tagok között, hogy a tszcs-be való tagszervezés erőszakkal történik, ennek lett a következménye az, hogy a község területén hatalmas arányú tszcs-ellenes mozgalom fejlődött ki [...]”⁵⁸ – értelmezte Lengyel szándékait az egyik ÁVH-jelentés.

Ez a verzió sokkal jobban beleillett abba a koncepcióba, amely Lengyelt a helyi hatalomba befurakodott és belülről bomlasztó ellenségként kívánta bemutatni, mintha csak úgynevezett baloldali elhajlóként ábrázolták volna. Lengyel elítélésével a hatalom nemcsak ellenséget, hanem bűnbakot is teremtett. Az erőszakos tsz-szervezést megtestesítő tanácsttkár megbüntetése egyben a többi szervező felmentését is jelentette, Lengyel feláldozásával a kollektivizálás többi résztvevőjét kívánták tisztára mosni.

Eléggé valószínűnek tűnik, hogy Lengyel tényleg megfenyegette a vonakodó gazdákat. Az a tény, hogy ezt az ÁVH-jegyzőkönyvek szerint több tanú is állítja, természetesen még nem lenne elegendő bizonyíték. A Lengyel elleni vád azonban már akkor megjelent a kihallgatásokról készített szövegekben, amikor a tanácsttkárnak szánt ellenség- és bűnbakszerep még nem formálódott ki teljesen. Az ÁVH-tisztek ekkor még rágalomnak tartották, amelyet az ellenség terjeszt a helyi vezetők lejáratására. Ezt írta Nehéz János főhadnagy március 26-án: Az elhurcolásról szóló hír „megállapításom szerint nem a tanács tagjaitól, vagy párttagoktól indult el, hanem ezt [...] a jobboldali elemek dobták be”.⁵⁹

Lengyel ellen szól az a szituáció is, amelyben a neki tulajdonított fenyegető kijelentés elhangzott. A tanácsttkár levelében idézi fel a helyzetet, természetesen cáfolva a vádat: akkor történt „[m]ielőtt befele jöttem a kórházba, február

⁵⁸ ÁBTL V-51913. 250. Péntek Károly áv fhdgy jelentése. Nyíregyháza, 1951. április. 17.

⁵⁹ ÁBTL V-51913. 24. Nehéz János áv fhdgy jelentése. Nyíregyháza, 1951. március 26.

26- vagy 28-án, amikor már 7 csoport volt és úgy látszott, hogy pár nap múlva szocialista falu lesz Tyukod”.⁶⁰ Úgy tűnhetett tehát, hogy a kollektivizálás teljes sikeréhez már csak az utolsó lépések hiányoznak. Ha felgyorsítják a szervezést, akkor még az MDP február 25-től március 2-ig tartó II. kongresszusa alatt – ahogy azt a nagy pártállami koreográfia megkívánta – látványosan be tudják jelteni a szocialista falu létrejöttét, sőt talán még Lengyel is részese lehet kórházba vonulása előtt az ünnepélyes aktusnak.

Az elhurcolással való fenyegetés valószínűleg azok ellen a kisebb gazdák ellen irányult, akiket a kuláklistával nem lehetett zsarolni. A tanúként kihallgatott öt érintett gazda közül egynek volt csak 10 holdja, a többiek 4–6 holdas gazdálkodók voltak.⁶¹ (Lengyel is azt írta – más vonatkozásban – levelében, hogy március elején „már a középparasztok beléptek a tszcs-be és kitűnt, hogy a kisparasztok megagitálása még nehezebb feladat”.⁶²)

A fenyegetőző tanácsitkárrol szóló vallomásszövegek feltűnő vonása, hogy a fenyegetés tartalmát illetően eltérnek egymástól. A kihallgatottak egy része azt állította, hogy Lengyel üzenete úgy szólt, hogy a belépési nyilatkozat aláírását megtagadókat el fogják vinni a községből („ha nem lépünk be a csoportba 20 kg-os csomagokkal vagonokba raknak és elszállítanak”;⁶³ „el lesznek transzportálva a községből”;⁶⁴ „legjobb ha azonnal csomagolnak, mert elviszik őket”;⁶⁵ „legjobb ha hétfőn összecsomagolok, mert úgysis elvisznek”⁶⁶). Mások szerint viszont arra szólította fel Lengyel a belépési nyilatkozatot alá nem író személyeket, hogy költözzenek el a faluból, illetve saját érdekük, hogy elhagyják a községet („akik a következő vasárnapra nem lépnek be a tszcs-be, azok legjobban teszik azt, ha menekülnek a községből, mert különben kellemetlenségeik lesznek”;⁶⁷ „ha a március 1-ét követő vasárnapig, déli 12 óráig nem lépek be a tszcs-be, akkor már később ne is merjek emiatt a tanácshoz menni, hanem legjobban lesz, ha már hétfőn csomagolok és elhagyom a községet”⁶⁸).

Bár nem mindegy, hogy valakit „elvisznek a községből” vagy el kell menekülnie a rá váró „kellemetlenségek” (például az internálás, kitelepítés elől), mindkét fenyegetés rendkívül kedvezőtlen módon befolyásolhatta az egyéni sorsokat,

⁶⁰ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottsághoz.

⁶¹ ÁBTTL V-51913. 115. N. Endre tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1951. április 6.; ÁBTTL V-51913. 72. Feljegyzés S. Mihály kihallgatásáról, 1951. április 1.; ÁBTTL V-51913. 117. F. Imre tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1951. április 6.; ÁBTTL V-51913. 121. ifj. Sz. Károly tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1951. április 6.; ÁBTTL V-51913. 119. K. András tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1951. április 6.

⁶² SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottsághoz.

⁶³ ÁBTTL V-51913. 52. Feljegyzés K. András kihallgatásáról. Nyíregyháza, 1951. március 31.

⁶⁴ ÁBTTL V-51913. 119. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, K. András. 1951. április 6.

⁶⁵ ÁBTTL V-51913. 113. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, P. Bálint. 1951. április 6.

⁶⁶ ÁBTTL V-51913. 117. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, F. Imre. 1951. április 6.

⁶⁷ ÁBTTL V-51913. 115. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, N. Endre. 1951. április 6.

⁶⁸ ÁBTTL V-51913. 121. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, ifj. Sz. Károly. 1951. április 6.

változtathatta meg a családok életét. Mit üzenhetett Lengyel a gazdáknak? Nem tudhatjuk pontosan. Viszont valószínűleg olyan dolgokkal próbálta megfenyegetni a tszcs ellen tiltakozó embereket, amelyekről úgy gondolta, hogy elretentő, riasztó hatásuk nagyobb, mint a tszcs-től való félelem. Ezt a hatást a vallomások szerint kiválthatta mind az elhurcolásról, mind a menekülésre késztetésről szélnek eresztett hír. A község lakosainak egyúttal olyan tapasztalatokkal is kellett rendelkezniük, amelyek mellett Lengyel szavai nem üres fecsegésnek tündtek, hanem valódi fenyegetésnek hangzottak. A leírások szerint ugyanis a tanúként kihallgatott lakosok (és állításuk szerint mások is) Lengyel szavainak hatására léptek be a tszcs-be. „Én ennek az üzenetnek a hatására azonnal be is léptem a tszcs-be, mert attól félttem, hogy ha ezt nem teszem, akkor engem valóban elvisznek.”⁶⁹ „Másnap közöltem is azokkal a személyekkel, akik nem léptek be a tszcs-be, hogy mit üzent nekik a tanácsitkár, ennek hatására négyen azonnal be is léptek.”⁷⁰

Persze módosulhat a fenti kép, ha a szövegek keletkezési körülményeit figyelembe vesszük, hiszen ezek a vallomások a bűnbakgyártás folyamatának termékei voltak. A kihallgató tiszteteknek olyan vallomásszövegeket kellett teremteniük, amelyek Lengyelt mint a lakosokat sikeresen terrorizáló községi vezetőt jelenítik meg. A kihallgatottaknak is érdekében állt ugyanakkor, hogy arra hivatkozzanak: ők csak a megfélemlítés hatására léptek be a tszcs-be, ezért kilépésük, illetve a tüntetéseken való részvételük akár jogosnak is mondható.

A KOLLEKTIVIZÁLÁSI KAMPÁNY. IRÁNYÍTÓK ÉS VÉGREHAJTÓK, HELYIEK ÉS IDEGENEK

Az erőszakos agitációval vádolt Lengyel ártatlanságának igazolására részletesen írt levelében a kollektivizálási kampányról is. Azt kívánta bebizonyítani, hogy ő mint a helyi hatalom képviselője csupán elhanyagolható mellékszereplője volt a Tyukodon zajló tsz-szervezésnek. Igazi irányítói a hatalmi hierarchiában felette álló párt- és állami szervek képviselői voltak, tehát – az érvelés logikája szerint – mindenért, ami Tyukodon történt, igazság szerint őket terheli a felelősség.

A község kollektivizálását Lengyel konstrukciója szerint „az egész tszcs-fejlesztés ideje alatt Budapestről Abonyi tszcs-fejlesztő elvtárs irányította”.⁷¹ Abonyi elvtárs valószínűleg az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának lehetett a munkatársa, aki csak egy ideig, a kampány kezdetén volt személyesen is jelen a községben. Távozása után a megyei pártbizottságtól Kovácsvölgyiné lett a felelős Tyukod átszervezéséért – állítja Lengyel. Állandóan kint volt a községben még további egy-két ember a Csengeri Járási Tanács Mezőgazdasági Osztályától és

⁶⁹ ÁBTL V-51913. 117. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, F. Imre. 1951. április 6.

⁷⁰ ÁBTL V-51913. 119. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, K. András. 1951. április 6.

⁷¹ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottsághoz.

a járási pártbizottságtól is, a megyei pártbizottság pedig szinte naponta ellenőrizte a munkát. „Én csak harmad vagy negyedrangú munkatárs voltam. Sok megbeszélésen jelen sem voltam, én utasításra jártam el, politikailag nem én irányítottam és nem én voltam a felelős.”⁷² – helyezi magát a kollektivizálás vezérkarán kívülre a tyukodi tanácsitkár.

Bár a szervezésre gyakorolt befolyását – védekezési stratégiájához híven – jelentéktelennek kellett bemutatnia, a magáról alkotott kép azt sem sugallhatta, hogy a tanácsitkár nem tett semmit a község szocialista átalakítása érdekében. Lengyel a fáradhatatlanul dolgozó, nélkülözhetetlen háttérszereplő figurájában tudta magát úgy megjeleníteni, hogy mindkét kíváncsúnak eleget tegyen. Levele szerint tehát a helyismerettel rendelkező tanácsitkár a háttérben hangsúlyozással végezte az aprómunkát: információkkal látta el a szervezőket, érveket adott az agitátoroknak, nyilvántartást vezetett a belépési nyilatkozatokat már aláírt parasztokról:

„Az én munkám főleg az volt, hogy naponta figyelemmel kísértem, hogy kik léptek be, és naponta elkészítettem azt a névsort a helyi ismereteim alapján, ahova a népnevelőknek menni kell [...]”

Naponta átlag 50–60 népnevelő pár indult ki agitációs munkára, így a nyíregyházi és nyírbátori pártfőiskolások, a csengeri Tanács brigád, az MNDSZ-brigád, az ÁG népnevelői stb. Előre elkészített cédulákra írtam fel 2–3 olyan helyet, ahová menni kell a népnevelőknek, fel is világosítottam őket, hogy az, akihez mennek, milyen dolgozó, hogy a fia Kossuth akadémista, vagy katona, fia vagy leánya középiskolás stb., hogy hány hold földje van, hogy az asszonnal kell beszélni még, mert a férj már jól nyilatkozott. Egyszerrel egész nap a népnevelőkkel voltam elfoglalva. Ha bejött egy népnevelő pár, kikérdeztem mit mondtak, felírtam, és ha másik népnevelő párt küldtem, elmondtam hogyan nyilatkoztak.”⁷³

A levélben említett 50–60 „népnevelő pár” minden bizonnyal a kampánynak abban a szakaszában agitált a községben, amikor Tyukodot a kollektivizálás úgynevezett súlyponti községének kiáltották ki, és ide vezényelték a járási aktivisták nagy részét, valamint megyei tsz-szervezők is érkeztek.⁷⁴ A járási tanácsi vb február 21-i ülésén elhangzott beszámoló is hasonló számokról tett említést: az

⁷² SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottságához.

⁷³ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottságához.

⁷⁴ „Holnap az megyei pártbizottságtól kapunk 10 jó népnevelőt és mind a 10 elvtársat Tyukodra fogjuk küldeni, ezek az elvtársak olyan fejlettek, hogy megfelelnek brigádvezetőnek is és fel kell osztani minden utcáját Tyukodnak, hogy mindenütt legyen népnevelő.” – mondta a csengeri járási párttitkár az 1951. február 20-i járási pártértekezleten. SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 3. ó. e. Az MDP Csengeri Járási Pártbizottság gyűléseinek jegyzőkönyvei. 1951. február 20.

előző héten Tyukod községben 100–150 népnevelő szervezte a tszcs-t.⁷⁵ A „népnevelő gárda” elsősorban idegenekből, vagyis nem a helybeliekből állt össze, helyismerettel nemigen rendelkeztek, viszont minden bizonnyal a helyi népnevelőknél jobban ismerték a kollektivizálás agitációs érveit és a hatékonynak tartott szervezési módszereket.

Lengyel – állítása szerint – csak néhányszor vett részt úgynevezett házi agitáción. A meggyőzni kívánt gazdák lakására egy-egy járási tanácsi vagy pártfunkcionárius kíséretében ment el. A hatalom képviselői valószínűleg befolyásos gazdákhoz lettek beosztva. A tanácstítkár munkájának sikertelensége („Megagitálni nem sikerült nekem csak Sz. Geizáékát [sic!] és Sz. Lajost, máshol eredményt nem értünk.”⁷⁶), amelyet egy másfajta kontextusban bizonyára nem hangsúlyozott volna, itt jó érvnek kínálkozott: hogyan is alkalmazott volna erőszakot, hiszen az általa megagitált emberek nem léptek be a tszcs-be. Sz.-ék beszerzéséről szóló történetében is türelmes, nyugodt, megfontolt tsz-szervezőnek mutatja be magát:

„Sz. Geizánál [sic!] kétszer voltam, egy ízben Endrédi elvtárssal, egy ízben Juhász elvtárssal. Ez volt az a hely, ahol már a férfi az Sz betűt aláírta a belépési nyilatkozatra, de a felesége kikapta a tollat a kezéből és azt mondta, hogy majd akkor lép be, ha 4–5 olyan közép ember lesz benne, mint ők. Ezzel el is mentünk és akkor mentem vissza pár nap múlva, amikor már vagy 6 középparaszt volt bent. Ekkor alá is írta a belépési nyilatkozatot.”⁷⁷

Hatásos védekezési módszernek gondolhatta azt is, hogy népnevelő társait, a járási tanács mezőgazdasági osztályának vezetőjét és beosztottjait jelölte meg ártatlanságának tanúiként: „A felsorolt tanúkat [...] kérem erre vonatkozóan kihallgatni, hogy alkalmaztam-e terrort, fenyegettem-e valakit. Ők velem voltak, főleg ők beszéltek, hiszen ők jobban is értettek az agitációhoz mint én, de én sehol sem kényszerítettem senkit, csak a tiszta meggyőzéssel igyekeztem a Tszcs-t fejleszteni.”⁷⁸

Vajon mennyire láttatta volna másként Lengyel Zoltán a község kollektivizálásában játszott szerepét, ha a tyukodiak nem lázadnak fel a tszcs ellen, és ő mint a termelőszövetkezeti község diadalmas tanácstítkára beszél el a történetet? És vajon melyik változat állna közelebb a „valósághoz”? Egyéb történeti források – más nézőpontból létrehozott szövegek – segíthetnek hitelesebbé tenni a képet.

⁷⁵ SZSZBMÖL XXIII. 222. 1951. február 21.

⁷⁶ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottságához.

⁷⁷ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottságához.

⁷⁸ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottságához.

A tyukodi tanácselnök Lengyelhez hasonlóan mutatta be az irányítók és a helyi vezetők viszonyát a kollektivizálási kampány során. Ha Lengyel mellékszereplőként ábrázolta magát levelében, Györfi Imre a neki tulajdonított szöveg szerint olyan résztvevőnek érezte magát, akire egy elrontott színdarab főszerepe vár. Az egyik tanú állítása szerint Györfi a termelészövetkezeti csoportokra panaszkodó asszonyoknak a következőket mondta: „[N]agyon jól tudjátok, én 2 hétig távol voltam a községből, nem tudom, hogy távollétemben mit kotyvasztottak össze, most itthagyták nekem, hogy én egyem meg, de én azt mondom, hogy aki főzte, az egye is meg.”⁷⁹

Elgondolkoztató és Lengyel állítását látszik igazolni a helyi vezetők mellőzéséről az a tény, hogy Györfi tanácselnök február második felében, pont akkor, amikor a járásból szinte mindenki Tyukodra jött tsz-t szervezni, 2 hetes pártiskolára utazhatott el. Egyéb adatok is azt bizonyítják, hogy a felettes szervek nem ragaszkodtak ahhoz, hogy a szervezés alatt a falu irányítói teljes létszámban jelen legyenek. Lengyel Zoltán például 1951. januárban tíz napra szabadságra ment: „amikor hazajöttem, Abonyi elvtárs már irányította a szervezést”⁸⁰ – írta levelében. Lengyel március elsején újra elhagyta a községet, igaz, hogy a régóta tervezett kórházi gyógykezelése céljából. Ugyanabban az időben utazott el azonban Forgács párttitkár is Nyíregyházára, őt 2 hónapos pártiskolára küldték.⁸¹ Március elején tehát, amikor a még csak papíron létező termelészövetkezeti csoportokban el kellett volna kezdeni a tavaszi mezőgazdasági munkákat, és már érezhetőek voltak a későbbi tüntetésekhez vezető feszültségek, a községből két vezető is hiányzott. Vajon mindez tudatos meggondolás eredménye lehetett vagy csupán rossz szervezés, esetleg érdektelenség?

Forrásaink egy másik része, a tanácsi és pártiratok mindenesetre arról szólnak, hogy a felsőbb szervek, köztük a járás, milyen nagy szerepet tulajdonított annak, hogy a községi vezetők aktívan részt vegyenek a mezőgazdaság szocialista átalakításában. Pontosabban arról szólnak ezek az iratok, hogy sajnálatos módon mennyire nem vesznek részt a kollektivizálásban a községek, illetve azok a községi lakosok, akiktől ezt a hatalom joggal elvárna. A célok megvalósításában való aktív közreműködést és személyes példamutatást ugyanis nemcsak a község vezetőitől és a párttagoktól várták el, hanem mindenkitől, aki valamilyen formában a pártállamtól függött, illetve befolyása alatt állt: a tanácstagoktól, a tanács dolgozóitól, a pedagógusoktól, az állami gazdaságban és a gépállomáson dolgozóktól, az ipari munkásoktól – a járás egyetlen ipari üzeme a porcsalmai kendergyár volt –, a termelészöveti tagoktól, a földműves-szövetkezet alkalmazottjaitól és a tömegszervezetek tagjaitól. A belőlük összeálló aktivista-népnevelő gárdának kellett volna a helyi társadalmat befolyásolni és mozgósítani a hatalmi célok érdekében: rábeszélni a gaz-

⁷⁹ ÁBTL V-51913. 160. Tardi Sándor tanú kihallgatási jegyzőkönyve. 1951. április 10.

⁸⁰ SZSZBMÖL XXXV. 14. 40. f. 51. ó. e. Kizárások. 23/1951. Lengyel Zoltán levele az MDP Csengeri Járási Bizottságához.

⁸¹ ÁBTL V-51913. 131. Összefoglaló jelentés. Nyíregyháza, 1951. április 6.

dákat, hogy időben tegyenek eleget beszolgáltatási kötelezettségüknek, jegyezzenek békekölcsönt és alakítsanak termelőszövetkezeti csoportokat.

Passzivitásuk állandó témája volt a járási tanácsi vb-üléseknek. Az 1951. január 24-i ülésen Végh András járási párttitkár (egyben járási tanácsi vb-tag) úgy fogalmazott, hogy a községi tanácsok és a meglévő tszcs-k „lanyhán kezelik”⁸² a tsz-szervezés kérdését. Pedig a Tyukodi Tanács Végrehajtó Bizottságának ülésein készült jegyzőkönyvek tanúsága szerint a község vezetői rendszeresen foglalkoztak a tsz-szervezés ügyével. A hetente megtartott vb-üléseknek két állandó napirendi pontja volt: a begyűjtés és a tszcs-fejlesztés. Ezekből a jegyzőkönyvekből a felsőbb szervek elvárásainak megfelelni vágyó, kötelességtudó községi vezetők képe bontakozik ki, akik azt teszik, amit kell (megbeszélik a módszereket, kiosztják a feladatokat, vállalásokat tesznek, versenykihívásokat írnak), de mégsem tudják teljesíteni a maguk elé kitűzött célokat: nem gyűlik össze az előírt mennyiségű burgonya és nem alakul meg a régóta tervezett tszcs.

Milyen lehetett a tyukodi vezetők valóságos hozzáállása a kollektivizálás kérdéséhez és általában azokhoz a feladatokhoz, amelyek konfliktust idéztek elő a lakossággal? A források arra engednek következtetni, hogy a hatalom helyi képviselői egyedül, külső segítség nélkül általában nem tudták végrehajtani a hatalomnak azokat az utasításait, amelyek a lakosság komolyabb ellenállásába ütköztek. Ezt a feltevést kiegészíthetjük azzal a megállapítással, hogy a községi vezetők egy részének, és a helyi társadalom tagjaiból álló aktivisták többségének gyakran nem is állt érdekében a hatalom céljainak sikeres megvalósítása. Gazdaként őket is sújtotta a beszolgáltatás és fenyegette a kollektív gazdálkodás.⁸³

A község vezetői önreprezentációjukban persze a lelkiismeretes, megbízható tisztviselő, az elvhű kommunista képét mutatták, akinek eltökélt szándéka, hogy teljesítse a hatalom rendelkezéseit. A mindennapi gyakorlatban viszont igazából nem tudtak, és sokszor nem is akartak megküzdeni a szívósan ellenálló társadalommal. Ezért folyhatott a községben a járási párttitkár szavaival élve „lanyhán” a terménybegyűjtés, a kollektivizálás és mindazok a feladatok, amelyeknél a helyi hatalomnak a lakosság erőteljes szembeszegülésével kellett számolnia.

Köztudott, hogy a terménybeszolgáltatás milyen súlyos, a gazdaságok teherbírását messze meghaladó terheket rótt a parasztságra,⁸⁴ akik ez ellen különböző önvédelmi-túlélési technikákkal (a termények elrejtése, feketén történő eladása, az állatok feketevágása, nyilvántartási manipulációk stb.) védekeztek.⁸⁵ A helyi tanácsok csak akkor tudtak eleget tenni a begyűjtési előírásoknak és határidőre (sőt határidő előtt) összegyűjteni az éppen aktuális terményt, ha felszámolták

⁸² SZSZBMÖL XXIII. 222. 1951. január 24.

⁸³ „Tyukod községben [...] meg kell említenem Tardi elvtársat, aki párttitkár is és természetesen VB-tag is, és kenyérgabonából, takarmánygabonából és szénából is hátraléka van.” SZSZBMÖL XXIII. 222. 1951. február 21.

⁸⁴ Erdmann 1992: 98–137.

⁸⁵ Erdmann 1992: 136. Erdmann Gyula „paraszti ellenhúzásoknak” nevezi a rendeletek kijátszását. A paraszti túlélési technikákra lásd még: Oláh 2001: 199–258.

a paraszti ellenállást: felkutatták az elrejtett terményt, leleplezték a disznóját feketén levágó vagy engedély nélkül eladó gazdát és kiderítették, hogy a ténylegesnél kevesebb mennyiség szerepel a termést nyilvántartó gabonalapon.

A tyukodi tanács begyűjtési munkájáról szóló járási kritikák alapján arra következtethetünk, hogy ezt, a helyi lakosság állandó zaklatásával járó, népszerűtlen feladatot amennyire lehetett, elhanyagolta a helyi vezetés. Egy-egy látványos, a kulák-hátralékosokat, terményrejtegetőket és feketézőket leleplező és megbüntető akcióval tulajdonképpen azt próbálták feledtetni, hogy a község nem teljesítette időre beadási kötelezettségét. 1951 februárjában a járási tanács begyűjtési osztályának vezetője például arról panaszkodott, hogy a gazdák helyszíni elszámoltatásában a „községi tanácsok legtöbb helyen a járási tanács brigádjára támaszkodnak, önállóan nem tudnak vagy nem akarnak eredményeket elérni”.⁸⁶ Az ellenőrzési csoportvezető szerint is „az alkalmazottak, egytől egyig bent ülnek a hivatalban és a terménybegyűjtés érdekében az elmúlt hét során semmit nem tettek”.⁸⁷ Tyukodot külön is kiemelik, mint olyan községet, amely „szép vállalat tett, de nem teljesítette”.⁸⁸

Hasonló lehetett a községi vezetők hozzáállása a kollektivizálás kérdéséhez is. Az 1950 ősze óta tartó kampány során, amíg alapvetően a helyi hatalom és a helyi népművelők végezték a szervezést, hetente csupán egy-két földnélkülit vagy legfeljebb néhány holdat művelő lakost sikerült rábeszélni a belépésre. Akkor tudták csak a gazdálkodók nagy többségét bekényszeríteni a termelőszövetkezeti csoportokba, amikor 1951 februárjában a községi vezetőkől a felettük álló hatalom vette át a falu átszervezésének irányítását. Tyukod kollektivizálása, a „falú megszállása”⁸⁹ és a lakosság meggyőzése/legyőzése ekkor már egy nagyobb (megyei, járási) haditerv részeként zajlott, és a vezérkarban a községi vezetők csak mellékszereplők lehettek.

A belépési nyilatkozat aláírása a tyukodi gazdákkal nem jelentette a társadalom teljes behódolását. A „termelőszövetkezeti falu” létrejötte, a 12 darab I. típusú termelőszövetkezeti csoport megalakulása egy olyan alkufolyamat eredménye volt, amelynek során mindkét fél engedni kényszerült eredeti álláspontjából, de ezt a hallgatolagos megegyezést csupán taktikainak, ideiglenesnek tekintették. A kollektivizáló hatalom megelégedett az I. típusú tszcs-k szervezésével, abban reménykedve, hogy rövid időn belül a szovjet kolhozokhoz leginkább hasonló III. típusúvá alakíthatja át azokat. Azt is engedte, hogy a tyukodi gazdák saját elképzelésük szerint alakítsanak csoportokat, arra számítva, hogy a sok kis tszcs-t rövid időn belül egyesíteni tudja. A kényszerhelyzetbe került gazdák pedig úgy gondolhatták, hogy az I. típusú tszcs keretein belül és a maguk által megválasztott társakkal lehetőségük lesz egyéni gazdaságukat többé-kevésbé vál-

⁸⁶ SZSZBMÖL XXIII. 222. 1951. február 14.

⁸⁷ SZSZBMÖL XXIII. 222. 1951. február 21.

⁸⁸ SZSZBMÖL XXIII. 222. 1951. február 14.

⁸⁹ Az elnevezés Juhász Páltól származik. Juhász 2006: 315.

tozatlanul átmenteni arra a (reményeik szerint közeli) időre, amikor megváltozik a gazdaságpolitika.

A szervezők még egy fontos taktikai húzást tettek: sok helyen megígérték, hogy a közös táblák kialakítását, a közös gazdálkodást elég lesz majd csak összel elkezdni, addig még minden maradhat a régiben.⁹⁰ Amikor azonban a tavaszi mezőgazdasági munkák megkezdésekor kiderült, hogy ezt nem gondolta komolyan a hatalom, elkezdődtek a tüntetések...

HOGYAN VÉGZÖDÖTT A TYUKODI TANÁCSITKÁR TÖRTÉNETE?

Lengyel Zoltán nem tudta elérni, hogy ne ő legyen a tyukodi kollektivizálás elleni megmozdulások egyik főbűnöse. A Csengeri Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága fegyelmi eljárást kezdeményezett ellene, melynek eredményeként 1951. május 31-én felmentették állásából,⁹¹ majd pedig az ÁVH Szabolcs-Szatmár Megyei Osztálya kitiltotta a községből. Kényszertartózkodási helyként a Szolnok megyei Fegyvernek községet jelölték ki számára.

Úgy tűnik, bár a tyukodi tanácsitkárt feláldozta a hatalom, mégsem bántak el vele úgy, mint a helyi társadalom tagjaival. Lengyel ügyét a többi, ellenségnek kiválasztott tyukodi lakos (volt nagygazdák, volt csendőrök és a katolikus pap) elleni eljárástól elkülönítve kezelték. A rendelkezésünkre álló források szerint nem hallgatta ki őt az ÁVH, nem volt vizsgálati fogságban, mint a többiek. A kórházból való eltávozása után rendőri felügyelet alá helyezték. Bár állását elveszítette és korlátozták mozgási szabadságát, büntetése sem volt hasonló a többiekéhez, akik közül hárman börtönbe kerültek, hárman a kistarcsai internálótáborba, míg családtagjaikat és még további öt „bűnöst” szintén családostól a Hortobágyra telepítettek ki.⁹²

⁹⁰ SZSZBMÖL XXXV. 1. Jegyzőkönyv a megyei pártbizottság kibővített üléséről, 1951. április 12.

⁹¹ SZSZBMÖL XXIII. 222. 1951. május 17. 231/1951. határozat.

⁹² ÁBTL V-51913. 362. Pallag Sándor áv szds jelentése. Nyíregyháza, 1951. május 12.

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

V-51913. Zs. N. József és társai.

V-91584. S. Zsigmond és társai.

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára (SZSZBMÖL)

XXXV.1. Magyar Dolgozók Pártja Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága iratai.

XXXV.14. Magyar Dolgozók Pártja Csengeri Járási Bizottsága iratai.

XXIII.222. Csengeri Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei.

XXIII.917.b. Tyukodi Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bolgár Dániel 2008: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Budapest, 50–94.

Erdmann Gyula 1992: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon. 1945–1956*. Békéscsaba.

Farkas Gyöngyi 2008: „Majd a tömeg hangulata mind élesebb kezdett lenni...” *Tömegtüntetések a kollektivizálás ellen 1951-ben*. Előadás a Hajnal István Kör túrkevei konferenciáján. (Megjelenés előtt.)

Juhász Pál 2006: A falu megszállása. In: Juhász Pál: *Emberek és intézmények. Két zsákutca az agráriumban*. (Terepmunkák 1.) Budapest, 315–322.

Oláh Sándor 2001: *Csendes csatatér: kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Csíkszereda.

Szalay Csilla – Szalay Emőke (szerk.) 2008: *A kommunizmus áldozatai Tyukodon*. (Kézirat.)